

ראשיתו של המבטא הישראלי

א

בשנת תרע"ג (1913) נערך בוועד הלשון דיון מקיף בשאלת המבטא הראוי של העברית החיה, המתחדשת בדיבור. דוד ילין, שניהל את הדיון ונשא את ההרצאה המרכזית, הדגיש כי ההכרעה המרכזית בסוגיה זו – אם לבחור במבטא האשכנזי או במבטא הספרדי – נעשתה כבר מזמן, וכך אמר:

את השאלה הזאת פתרה לנו כבר המציאות. תחית השפה של משך שלשים שנה בא"י נוסדה על המבטא הספרדי, וכל התנגדותם של מצדדי המבטא האשכנזי מבחינת הדקדוק ומבחינת התועלת, וגם מבחינת טענת רב מנין של היהודים שבעולם לא הועילה כלום, ומדן ועד באר שבע... עולה באזננו צלצול ההברה הספרדית.¹

כיצד "פתרה המציאות" את השאלה הקשה הזאת? מדוע ניצח "המבטא הספרדי" את "המבטא האשכנזי", וזה האחרון נכנע כמעט בלא קרב? מתי והיכן נפלה ההכרעה הזאת?

אליעזר בן-יהודה מספר במאמרו האוטוביוגרפי "החלום ושברו" על פגישה מיוחדת שהייתה לו בבית חולים בפריז כשנתיים לפני עלייתו לארץ ישראל:

ויהי היום בבוקר... והנה הובא לחדר בית החולים חולה אחד, אדם כבן שלשים, והוא נהוג ביד, כאיש עוור-עינים. ואשאל את שומר החולים, מי הוא החולה הזה. ויגד לי, כי הוא איש מירושלים ושמו לונץ! ואקפוץ ממטתי וארוץ אל מטת זה החולה מירושלים ואתחיל לדבר לו בעברית... מהרגע הזה לא זזתי ממנו... ואין אני צריך לומר, כי כל שיחתנו היתה בעברית, ובאלה השיחות התרגלתי בההברה הנהוגה בארץ ישראל. הלשון העברית בהברה זו היתה שגורה בפיו של האדון לונץ, והוא באר לי, כי

* המאמר מבוסס על דברים שאמרתי בטקס חנוכת המרכז ע"ש אליעזר בן-יהודה באוניברסיטה העברית בירושלים, אור לכ"ה בכסלו (נר ראשון של חנוכה) תשנ"ח, במלאות 75 שנה לפטירתו של אליעזר בן-יהודה.

1. "המבטא והכתב", זכרונות ועד הלשון ב-ג (תרע"ג), עמ' 49.

הצבורים היהודים בירושלים, ספרדים, אשכנזים, מערבים, גורזים ועוד, מדברים אמנם צבור צבור ביניהם לבין עצמם איש בלשון הארץ שבא משם, אך בהיות שאין בני צבור אחד מכירים לשון בני צבור זולתו, הם מוכרחים בכל הזדמנות של צורך לדבר זה לזה בלשון הקדש, ובישיחות-חולין אלה גם האשכנזים משתמשים בהברה הספרדית.²

הנה כי כן, ההכרעה לטובת המבטא הספרדי נפלה עוד לפני עלייתו של אליעזר בן-יהודה לארץ (בשנת 1881), ועוד לפני מה שרגילים לכנות "תחיית הלשון העברית בדיבור". העברית שימשה בירושלים ובמקומות אחרים בארץ ואף בעולם "לשון גשר" בין העדות השונות. לשון הגשר הזאת, שדיברו בה "לעת מצוא" במפגשים שלא הייתה בהם שפה משותפת אחרת, נעשתה בידי אליעזר בן-יהודה וחבריו יסוד ובסיס לקבלת הלשון העברית כלשון הדיבור, כלשון ההוראה, כלשון האם של ילדים צעירים, כלשון המסחר והתרבות ובקיצור "כלשון אופפת כול", כהגדרת הבלשנים.³

ב

תהליך השלטת המבטא הספרדי המשיך גם בשנים תרמ"ח-תר"ע (1888-1910), שנות הקמת גני ילדים ובתי ספר בערי הארץ ובמושבותיה.⁴ פה ושם היו התלבוטיות אם להורות במבטא האשכנזי או במבטא הספרדי, במיוחד במקומות שרוב תושביהם היו מבני אשכנז. כך, למשל, פרץ בשנת תרנ"ז (1897) פולמוס עז במושב רחובות, כאשר שמחה חיים וילקומיץ הנהיג בבית הספר את המבטא הספרדי ועורר עליו את חמתם של ההורים האשכנזים. הדי הוויכוח נשמעו גם בעיתון "המגיד",⁵ וחמישה

2. אליעזר בן-יהודה, "החלוש ושברו", כל כתבי אליעזר בן-יהודה, ירושלים 1941, עמ' כ-כא. ההדגשה שלי. על הקשר שבין "הלינגווא פרנקה העברית שדוברה בארץ ישראל במאה התשע-עשרה" ובין העברית החדשה עמד באחרונה שלמה יזרעאל, "לתהליכי התהוותה של העברית המדוברת בישראל", תעודה יח: מדברים עברית (תשס"ב), עמ' 217-238, ובמיוחד עמ' 225.
3. ראה עוזי אורנן, "לתולדות תחיית הלשון: ההזדמנות, היכולת והרצון", קתדרה 37 (תשרי תשמ"ו), עמ' 89, 94. דוד טנא ("שלוש הערות על הכוונת הלשון העברית", בתוך יהושע בלאו [עורך], הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 215) מייחס לעוזי אורנן את טביעת המונח לשון אופפת כול. בנימין הרשב טבע מונח שמשמעותו קרובה: לשון תשתית של חברה (ב' הרשב, "מסה על תחיית הלשון העברית", אלפיים 2 [תש"ן], עמ' 11).
4. ראה זאב ולק, "צמיחת החינוך הלאומי במושבות", בתוך מרדכי אליאב (עורך), ספר העליה הראשונה, א, ירושלים תשמ"א, עמ' 418-423; שלמה הרמתי, "תחיית הדיבור העברי במושבות", שם, עמ' 427-446; רחל אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ ישראל, א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 152-169.
5. וילקומיץ (שחתם בכינוי "מורה חדש בארץ ישראל") העלה לדיון את שאלת המבטא בגיליון 31 של עיתון "המליץ" שבט תרנ"ח, וישראל טלר (שאף הוא היה מורה ברחובות) התייצב

עשר מחכמי ישראל באירופה נתבקשו להביע את דעתם, אולם בסופו של דבר "התרגלו ההורים במבטא הספרדי ולא חפצו לשנותו... לא הוסיפו לדבר עוד במבטא הזה, והמבטא הספרדי נשאר בתקפו, ונשאר קיים גם לדורות... ושוב אין מהרהרים אחריו".⁶

אולם, כאמור, השלב הראשון בניצחוננו של המבטא הספרדי קדם לתקופת "תחיית הלשון" בדיבור ובהוראה. העברית שימשה במאה התשע-עשרה "לשון גשר" בין העדות בירושלים ובשאר "ערי הקודש" שבארץ ישראל, ועדויות רבות לכך נאספו במחקר.⁷

נביא פה שתי עדויות מאמצע המאה התשע-עשרה על שימושה של העברית בארץ ישראל במבטא הספרדי.⁸ בדיווח מארץ ישראל שהופיע בעיתון "המגיד" (גיליון 14, ליק 1857, עמ' 55) נאמר:

רוב היהודים בפאלעסטינא ידברו בלשון עברית. האיש הלועזי אשר יחפוץ לדעת ולדרוש אחר תהלוכי היהודים שמה ולא יבין לדבר עברית (אין שפאנשער ווייזע) [=כדרך הספרדים] לא יוכל לדעת מאומה מהם. אבל גם בלשון ערבי. שפאניש. דייטש ואיטאליעני ידברו.⁹

ובדיווח בירחון המיסיונרי *Jewish Intelligence* כותב המיסיונר מק-צ'ין בשנת 1839:

אשר לכישורים הנדרשים ממיסיונר בארץ ישראל, העברית היא בהחלט השפה הנחוצה ביותר, והיא נקראת ומדוברת בהברה הספרדית.¹⁰

תמוך במבטא הספרדי בגיליונות 112 ו-114 בסיוון תרנ"ח. ראה ספר העליה הראשונה, ב, ירושלים תשמ"א, עמ' 316-318 (תעודה 166). נראה שלוויכוח הזה רמז דוד ילין בדבריו בוועד הלשון (שצוטטו לעיל בראש המאמר) על "התנגדותם של מצדדי המבטא האשכנזי". אליהו זאב לויין-אפשטיין, זכרונותי, תל אביב תרצ"ב, עמ' 214.

ראה Tudor. V. Parfitt, "The Use of Hebrew in Palestine 1800-1882", *Journal of Semitic Studies* 17 (1972), pp. 237-252. סיכום של עיקרי הדברים הביא נחמיה בר, "הדיבור העברי בארץ ישראל במאה שעברה לפני אליעזר בן-יהודה", לשוננו לעם רנז (תשל"ה), עמ' 195-203. וראה גם שלמה הרמתי, "דוברי עברית בארץ ישראל במאות ט"ו-י"ח", עברית חיה במרוצת הדורות, ירושלים תשנ"ב, עמ' 78-98.

שתי המובאות הובאו במאמרו של פרפיט (לעיל הערה 7), עמ' 246-247. את המובאה הראשונה תרגם פרפיט לאנגלית, ונחמיה בר, שהביא את עיקרי דבריו לקוראי לשוננו לעם, חזר ותרגם אותה לעברית בלא לעיין במקור העברי.

עדות זו הגיעה לעיתון בדרך עקיפה, ונדפסה בלוויית הערת הסתייגות: "הדברים האלה מפי איש אשר לא מבני עמינו הוא יצאו ולכן יספר וידבר כאשר ראה הוא וכאשר יבין".

"As for the qualifications of a missionary to this country Hebrew is plainly the most necessary language, read and spoken in the Spanish way" (McCheyne, *Jewish Intelligence* 5 [1839], p. 267)

למעמדו של המבטא הספרדי בארץ היה משקל מכריע בהחלטתם של בן-יהודה והמורים הראשונים לדבוק במבטא הזה. כל עיון בסיבות להעדפת המבטא הספרדי חייב להתחשב בממצאים האלה ובמסקנה המתבקשת מהם. את הרקע להסבר שאנו מבקשים יש לחפש במציאות הלשונית של ארץ ישראל במאה התשע-עשרה דווקא, זו שלפני תנועת "חיבת ציון" והתחייה הלאומית. שאלתנו חוזרת אפוא למקומה: כיצד ומדוע נקבע "המבטא הספרדי" לשמש אותה "לשון גשר" עברית בין עדות ישראל?

ג

דומה לי שניתן להציע שלוש תשובות עיקריות לשאלה, ובכל אחת מהן יש מקצת מענה.¹¹ ובכל זאת, השלישית והאחרונה נראית לי עיקר. התשובה האחת היא היסטורית: הרוב גבר על המיעוט. כמובן, אין הכוונה לכך שנמנו כל יהודי העולם וגמרו לבחור בהברה הספרדית. להפך: רוב יהודי העולם בדורות שלפני השואה היו בני אשכנז. אלא בזמן כלשהו ובמקום כלשהו היה רוב שהכריע. בירושלים, הקהילה היהודית החשובה ביותר בארץ ישראל במאה התשע-עשרה, חלו תמורות דמוגרפיות משמעותיות במאה הזאת. מספר התושבים היהודיים בה עלה מ-3,000 בשלהי שנות השלושים לכ-15,000 נפש בראשית שנות השמונים. בני הקהילה האשכנזית, שהיו בשנות השלושים כשישית מיהודי ירושלים, הפכו לרוב בראשית שנות השמונים.¹² מי שיבקש אפוא לטעון כי הרוב הספרדי הוא שהכריע, יהיה עליו לקבוע כי הכרעה זו אירעה כבר במחצית הראשונה של המאה, ואמנם יש כמה עדויות על דיבור עברי בארץ בתקופה הזאת.

11. מאיר מרן הציג בשנת 1955 את השאלה הנידונה פה במאמר קצר בלשונו לעם: "על אשכנזית ו'ספרדית'", לשוננו לעם ו (תשט"ו), ח-ט, עמ' 35-39. מרן מציע בדבריו מגוון סיבות, ובהן שתי הסיבות הראשונות המפורטות כאן (יוקרתו של המבטא הספרדי וריבוי המדברים בו בעת התחייה). כמו כן הוא מצביע על חוסר האחידות של המבטא האשכנזי לעומת אחידותו היחסית של המבטא הספרדי. וראה יצחק אפשטיין, "שאלת המבטא בתיאטרון העברי", במה א (אייר תרצ"ג), עמ' לא-מ. לדעת אפשטיין, גרעין הדיבור העברי נבט בבתי הספר של ירושלים, בפעולתם של נסים בכר ואליעזר בן-יהודה, והמבטא הספרדי התקבל בשל ההכרה בנכונותו של המבטא המזרחי, אולם בסופו של דבר המבטא שנתקבל בארץ ישראל הוא מבטא כלאיים, תוצאה של "חוק הפחות במאמצים".

12. ראה ישראל ברטל, "צמיחתו של היישוב הישן והתפרוסת היישובית שלו", בתוך יהושע בן-אריה וישראל ברטל (עורכים), ההיסטוריה של ארץ ישראל, ח, ירושלים 1998, עמ' 204. נתונים סטטיסטיים ממקורות שונים על היחסים המספריים בין ספרדים ואשכנזים בירושלים במאה התשע-עשרה הביא שלמה מורג, "העברית החדשה בהתגבשותה: לשון באספקלריה של חברה", קתדרה 56 (תש"ן), עמ' 77.

אולם תשובה כזאת אינה מניחה את הדעת. ההכרעה לטובת המבטא הספרדי היא ברורה כל כך, בלא ערעור, בלא מאבק ובלא ניסיונות לשינוי, עד שקשה לתלות אותה בצירוף נסיבות מקומי, נקודתי ומקרי.

פנה אפוא לתשובה השנייה, התשובה הערכית: המבטא הספרדי הוכר כ"מקורי" יותר, "נכון" יותר, "עברי" יותר ומתאים יותר ל"אופי המזרחי" של הלשון העברית. ואמנם אנו מוצאים התבטאויות מפורשות בסגנון זה אצל ראשוני ועד הלשון ואצל מחיי הלשון.¹³

אולם גם התשובה הזאת אינה מניחה את דעתנו; שהרי "שפת הגשר" העברית נוצרה באופן ספונטני, כתוצאה של הכרח למצוא דרכי תקשורת בין אנשים, ולא כמעשה אידאולוגי מתוכנן ויזום. לא הבלשנים והמורים ישבו על המדוכה והכריעו, אלא הציבור הרחב, מפגשי הרחוב, משאם ומתנם של הבריות, קול המון, שהוא כידוע כקול שדי.

התשובה השלישית, הנראית לי עיקר, היא זאת: הרצון ליצור תקשורת של מובנות הדדית הוא שהביא לבחירת "ההברה הספרדית". יוצאי ארצות אשכנז יכולים היו לאמץ את אונם ואת לשונם ולהסתגל להברה הספרדית, ואילו המעבר מן ההגייה הספרדית אל האשכנזית היה קשה הרבה יותר.

13. למשל: "אחדים מהמורים בבה"ס באה"ק באו לכלל דעה אחת, כי הברת הספרדים היא הנכונה" (שמחה חיים וילקומיץ, "המליץ", גיליון 31, שבט תרנ"ח); "נמצאו מורים רבים, לא אחדים, אשר נוכחו לדעת כי המבטא הספרדי הוא ברובו מתוקן וטוב ויתנו לו מקום בבית ספרם" (ישראל טלר, "תקון המבטא העברי: בעד האמת או בעד השלוש?", "המליץ", גליונות 111, 112, ט"ו-י"ח בסיוון תרנ"ח). שני הציטוטים הובאו בספר העליה הראשונה, ב, תעודה 166, עמ' 317. "על פי רוב אומרים, כי אנחנו 'האשכנזים' באנו לידי מבטאנו ונגינתנו על ידי חקי הגרמנים והפולנים, והמבטא הנכון נשאר בידי הספרדים" (שאל טשרניחובסקי, "לשאלת המבטא והנגינה", השפה, חוברת א [תרע"ב], עמ' 27 [=לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית תר"ן-תש"ל ולחידוש הדיבור העברי, הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תש"ל (להלן לקט תעודות), עמ' 164]; שאל טשרניחובסקי עצמו מסתייג שם מנטישת המבטא האשכנזי והמעבר להגיית מלעיל ומלרע על פי כללי הדקדוק. אליעזר בן-יהודה מביא שלוש טענות מדעיות "בזכות הברת הספרדים", והוא מתבסס על תעתיקי שמות עבריים בתרגומים, על ממצאים ארכאולוגיים ועל כתיב מילים יווניות בתלמוד (פרוטוקול הסתדרות המורים, זכרון יעקב תרס"ג [הובא בתוך: לקט תעודות, עמ' 160]). וראה מכתבו של דוד ילין לאגודת המורים משנת תרס"ד (1904), שבו הוא מסביר, בזוויות מדעית ראויה לציין, מדוע יש להעדיף את המבטא הספרדי בארץ ישראל (תצלום מתוכו הובא אצל ש' מורג [לעיל הערה 12], עמ' 79). בדבריו בווידע הלשון בשנת 1913 אומר ילין: "ה'מזרחיות' שבהברה זו נצחה. טבע הדבר חייב כי לשפה מזרחית תהיה הברה מזרחית" ("המבטא והכתיב", זכרונות ועד הלשון ב-ג [תרע"ג], עמ' 49). וראה גם את הציטוטים מספרי הדקדוק מתקופת ההשכלה שהביא זאב בן-חיים, ועולה בהם הטענה כי הגיית התנועות של האשכנזים משובשת וזו של הספרדים נכונה יותר (זאב בן-חיים, "מעניין הנהגת המבטא הספרדי", במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 248-249).

לא בכל פרט ופרט נתקבל המבטא הספרדי, ולא בכל פרט ופרט הגיעו הכול להגייה אחידה. לשם "גישור" בין העדות לא היה צורך בכך שהגיית כל הדוברים תהיה זהה. די היה לטפל בשניים או בשלושה מרכיבים שהשוני בין המבטאים השונים שלהם מנע את ההבנה ההדדית.¹⁴

מה היו, בעיניהם של בני אשכנז המאפיינים הבולטים ביותר של המבטא הספרדי, וליתר דיוק של המבטא המשותף המגשר, הנהוג בארץ ישראל? עדות לכך עולה, למשל, מדברי דוד ילין בהרצאתו בוועד הלשון. לדבריו "משולחים" – הלוא הם השליחים שיצאו מירושלים אל הגולה – נהגו להגדיר את הדיבור הנוהג בארץ ישראל במילים האלה: "בקריאת הכל בפתחים ובתוים דגושים".¹⁵

אם כן, לא החי"ת והעי"ן, לא הטי"ת והקו"ף, לא חוסר ההבחנה בין הצירי והסגול, ואף לא המכפ"ל – מכל אלה אפשר להתעלם. ורק לשני דברים יש לשים לב: ל"סי"ו", כלומר התי"ו הרפה הנקראת בארץ ישראל כתי"ו דגושה ולא כסמ"ך; ולקמץ הנהגה כפתח.

על שני אלה יש להוסיף את ההטעמה המלעילית האשכנזית, שיש עמה בדרך כלל טשטוש של איכות התנועה האחרונה במילה, והיא יוצרת פער גדול בינה ובין ההברה הספרדית. ומי שרגיל בהברה הספרדית יתקשה ביותר – ואולי לא יוכל כלל – להבין את ההגייה המלעילית.

וכיצד ניתן להתגבר על ההבדלים האלה? מי הוא שיוכל "לעבור" מן המבטא

14. חוקרים רבים הדגישו כי "המבטא הישראלי" שהתקבל בארץ ישראל אינו זהה למבטא הספרדי, אלא "מערכת ההגייה של העברית החדשה בטיפוסה הרווח היא בעיקרה ספרדית בתנועות שבה... ובדרכי ההטעמה שבה... ואשכנזית במערכת העיצורים שבה" (מורג [לעיל הערה 12], עמ' 81). ובלשון אחרת הוא "המכנה המשותף הנמוך ביותר שבין שני המבטאים העיקריים: הספרדי והאשכנזי" (הרשב [לעיל הערה 3], עמ' 42). "עיצוב המערכת הפונטית והפונולוגית של העברית כלל פישוט והפחתה משמעותיים ועירוב לשוני מאסיבי" (שלמה יורעאל, "ההיתה תחיית העברית נס?", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ד, כרך א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 82-83). אולם אין אנו עוסקים פה במבטא הישראלי המשותף, שהתגבש בתהליך ארוך שנים, אלא בשלב הראשון של המפגש בין מבטאים שונים של העברית, שבו היה על אחד הצדדים לשנות את הגייתו בפרטי הגייה מסוימים כדי ליצור את המובנות ההדדית. וראה איתמר אבן-זהר, "הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ-ישראל, 1882-1948", קתדרה 16 (תמוז תש"ם), עמ' 178-179 (נדפס שנית בקובץ העברית בת זמננו, בעריכת שלמה מורג, ירושלים תשמ"ח, עמ' 90-91). אבן-זהר מדגיש, כי ילידי מזרח אירופה שינו בלשונם רק את "המינימום ההכרחי". דבריו שם על ביטול הדל"ת הרפה האשכנזית הם טעות, וגם ביצוע החולם בתנועת /o/ אינו כלול, לדעתי, ב"מינימום ההכרחי".

15. זכרונות ועד הלשון בג-ג (תרע"ג), עמ' 49. וראה עוד דוד אסף, "פירוורים לשוניים מספרות עולי ארץ-ישראל", לשוננו לעם מו (תשנ"ה), עמ' 106-111. אסף מביא עדויות למפגש של אשכנזים עם המבטא הספרדי. אפיונו של המבטא הספרדי – בכל מקום שהוא מופיע – הוא הדיבור ב"פתחים" ובתי"ו דגושה.

שהוא רגיל בו אל המבטא האחר? הדובר הספרדי שאינו מדקדק לא יוכל לדעת היכן צריך לבוא קמץ והיכן פתח, היכן התי"ו דגושה והיכן היא רפה. לעומתו יוכל הדובר האשכנזי לאמן את לשונו לדבר "בפתחים" במקום "קמצים". האשכנזי יוכל גם להגות תי"ו במקום סי"ו. ואף על פי שהתי"ו הרפה זהה בהגייתו לסמ"ך – הרי הלשון בתקופה שאנו דנים בה מן הכתב היא יוצאת, מן הסידור ומן החומש ומן הגמרא, מעיתוני ההשכלה ומספרותה – צורתה של המילה הכתובה נמצאת מול עיניו של הדובר ובתודעתו. אין הוא מבדיל בהגייתו בין פתח ובין פסח, אך הוא יודע היטב כי הראשונה נכתבת בתי"ו והשנייה בסמ"ך, ואם יחפוץ יוכל במעט מאמץ לקרוא את כל התי"וין דגושות.

וההטעמה, שהיא העיקר? כאן עומדת לרשותו של הדובר האשכנזי גם הטעמה מלרעית, הלוא היא ההגייה המופתית האשכנזית המקובלת בקריאה בתורה על פי סימונם של טעמי המקרא, ובמידה מסוימת גם בתפילה. לצד המבטא האשכנזי המלעילי קיימת הגייה מופתית, "דקדוקית", המתאימה לכללי ההטעמה הטברנית של העברית. כשהוא מדבר יידיש יבטא את המילים גָּב, כָּלָה מלעיל – 'ganev, 'kale – אך בקריאת התורה ובתפילה יטעים בדרך כלל את המילים האלה מלרע: ka'lo, 'haga'nov¹⁶. הדובר האשכנזי יכול להיעזר בכך שהוא מכיר את העברית בהטעמתה הדקדוקית, שהרי מבטא זה משמש אצלו בתחומים מסוימים. הוא יכול אפוא להגות את המילים העבריות הידועות לו בהגייה מלרעית, כמו שמורים טעמי המקרא וכמו שהוגים הספרדים.

על ההסתגלות המהירה של עולי אשכנז אל המבטא הספרדי מעיד ש"ח וילקומיץ בשנת תרס"ג (1903): "והראיה היותר טובה שהמבטא הספרדי הוא היותר נוח, הוא שהאשכנזים עצמם ילמדו אותו במשך שבועות אחדים אחרי בואם מחוץ לארץ".¹⁷ יכולת ההסתגלות של בעלי המבטא האשכנזי אל המבטא הספרדי היא שיצרה אפוא את "לשון הגשר" העומדת ביסוד המבטא הישראלי של ימינו. וביסוד היכולת הזאת עומדת העברית שבכתב שהייתה ידועה היטב לציבורים יהודיים רחבים, והיא היסוד העיקרי לתחיית הדיבור העברי.

16. "בכל מקום התקיימו שני מבטאים אשכנזיים קוטביים זה בצד זה: א. אשכנזית 'אידיאלית', ששימשה בעיקר לקריאת התורה בבית הכנסת או טקסטים מקודשים בניסיונות טקסיות, ובה ביטא כל סימן וסימן של הניקוד המסורתי בשיטה אחת [...] ב. אשכנזית 'מדוברת' (בנימין הרשב, "מסה על תחיית הלשון העברית", אלפיים 2 [תש"ן], עמ' 25). שאול שטרניחובסקי העיד בשנת תרע"ב על השגרת ההטעמה הדקדוקית בלימוד העברית באירופה: "עובדה היא כיום, שרוב החדרים המתוקנים ורוב המדברים עברית שמו להם לחוק לדקדק במלעיל ומלרע, מבלי להשגיח אל המבטא המצוי בפי כל היהודים יושבי רוסיה" (השפה, חוברת א, סיוון תרע"ב, עמ' 27–29 [=לקט תעודות, עמ' 165]).

17. מתוך פרוטוקול אספת הייסוד של הסתדרות המורים, זכרון יעקב תרס"ג, ספר היובל של הסתדרות המורים, תרפ"ט, עמ' 390 (הובא בתוך לקט תעודות, עמ' 161).